

КОМПЕТЕНЦИЯ ВА КОМПЕТЕНТЛИЛИК МУАММОЛАРИ

Тажбенова Сауле Сарсенгалиевна
п.ф.ф.д. (PhD) доцент, “Бошланғич таълим” кафедрси.
Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти,
Ўзбекистон

Аннотация: Мақолада она тилин ўқитишида методик адабиётларда компетенция ва компетентликнинг моҳияти, лингвистик компетенциянинг ноаниқликларга борҳам бериш учун аввал компетенциянинг ўзига доир изоҳлар, тушунтиришлар билан танишиш ва аниқ бир хулосага келиш масалаларига бағишланган.

Калит сўзлар: компетенция, компетентлик, талаффуз, қоида, имло, ривоят, ҳикоя, лингвистика, диапазон, малака, қуниқма, тил бирликлари.

ПРОБЛЕМЫ В КОМПЕТЕНЦИИ И КОМПЕТЕНТНОСТИ

Тажбенова Сауле Сарсенгалиевна
Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры “Начальное образование”
Нукусский государственный педагогический институт,
Узбекистан

Аннотация: В статье основное внимание уделяется сущности компетенции и состоятельности в методической литературе по преподаванию родного языка, вопросам ознакомления с комментариями, пояснениями и достижения конкретное вывода в первую очередь, чтобы устранить двусмысленности лингвистической компетенции.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, произношение, правило, правописание, повествование, история, лингвистика, диапазон, квалификация, языковые единицы.

PROBLEMS IN COMPETENCY AND CAPACITY

Tajbenova Saule Sarsengaliyevna
Doctor of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the
Department of “Primary education”,
Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Annotation: The article focuses on the essence of competence and competence in the methodological literature in teaching the native language, the issues of familiarizing yourself with the comments, explanations and reaching a specific conclusion first in order to eliminate the ambiguities of linguistic

competence.

Keywords: competence, competence, pronunciation, rule, spelling, narration, story, linguistics, range, qualification, cunicma, Language units.

Бошланғич синфларда она тили ўқув фанини ўқитиш ғоятда муҳим аҳамиятга эга. Она тилини ўрганиш орқали ўқувчилар тилшуносликнинг элементар асосларини эгаллайдилар, тил орқали мулоқотнинг асосий воситалари ҳақидаги билимлар билан қуролланидилар, тил бирликларининг нутқда қўлланиши билан танишиб борадилар, тилнинг қурилиши ҳақида элементар тушунча ҳосил қиладилар. Энг муҳими, она тилида саводли гапириш, саводли ёзиш, тинглаб ёки ўқиб саводли ахборот олишга доир билим, кўникма ва малалакаларни қўлга киритадилар. Бунинг учун эса улар тилнинг асосий қонун-қоидаларини ўрганишари керак: талаффуз ва имло қоидалари, тил бирликларининг маънолари ва қўлланиш қоидаларини ўзлаштиришлари, шу аснода ўқув-билув фаолиятларини фаоллаштиришлари лозим. Бошқача айтганда, компетенциялар даражасида билим олишлари зарур. Лекин мутахассислар орасида айтилган компетенциянинг, хусусан, лингвистик компетенцияни шакллантиришда тилнинг қонун-қоидаларини ўрганиш масаласида яқдиллик йўқ. Кимдир қонун-қоидаларни ўрганиш керак деса, кимдир ўқувчилар амалий йўллар билан тил бирликларини нутқда қўллашни ўрганиши кифоя қилади, деган ғояни илгари суради ва ушбу йўналишдаги таълим жараёнини лингвистик компетенцияни шакллантириш ишларига юклайди. Бу вазиятда нутқий компетенция тил бирликларини қўллаш малакаси билан эмас, балки нутқий фаолият турлари, коммуникатив компетенция эҳтиёжлари билангина боғлиқ қилиб қўйилади. Ушбу икки йўналиш таълимда жиддий муаммоларни келтириб чиқараётгани сир эмас.

Методик адабиётларда компетенциянинг моҳияти, айтилган, лингвистик компетенциянинг табиатини очишга қаратилган талқинлар кўп. Айтилган лингвистик компетенциянинг нима эканлиги масаласида ноаниқликлар талай. Ушбу ноаниқликларга барҳам бериш учун аввал компетенциянинг ўзига доир изоҳлар, тушунтиришлар билан танишиш ва аниқ бир хулосага келиш лозим.

Методик, психологик, педагогик адабиётларда компетентлилик ва компетенция тушунчаларини маънодошлар сифатида фаол ишлайдилар. Хош, компетенция тушунчаси нимани англатади? Методист олимлар бу саволга жавоб топиш учун биринчи навбатда ўқувчиларнинг ўзлари амалий биладиган она тилининг нимасини ўрганмоқчи эканликларини, яъни эҳтиёжларини аниқлаш, таълим мақсадини янада аниқроқ қилиб белгилаш зарур деб ҳисоблайдилар. Кузатишлардан, олинган ёзма ишлардан (диктант, баён) маълумки, болалар кўплаб имло ва

пунктуацион хатоларга йўл қўядилар. Ёзма ишларни текшириш пайтида ўқитувчи бу хатоларни тузатиб кетади. Лекин кейинги ёзма ишларда айнан шу хатоларнинг аксарият қисми такрор учрайверади. Хатолар узоқ машқлардан кейингина камая боради. Лекин уларнинг ўрнини янгидан-янги хатолар эгаллайверади. Лингвистик компетенция устидаги ишлар қандай мазмунда ташкил этилса, саводхонлик таъминланади? Бу савол кўпчиликни қийнамоқда. Компетенциянинг ўзи нима? У қай даражада шаклланиши кераклиги ҳам маъхум.

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да компетенция сўзига шундай изоҳ берилган: «КОМПЕТЕНЦИЯ» [лот. Competenc – лаёқатли, муносиб бўлмоқ] 1. муайян орган ёкимансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доирси, ваколат.

2. Шахснинг бирор-бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси» [1]. 2-рақам билан ажратилган изоҳ тил соҳасидаги компетенция (компетентлилик) маъносига мос келади. Тилни билиш шу тилда нутқни эгаллаганликдан кўра кўпроқ тилнинг лисоний асосларини билишни англатади. Лингвистик компетенция деганда ҳам шу маъно сақланади.

М.П.Целикова компетенция тушунчасини қуйидагича кенг изоҳлайди: «Диққат марказида она тилининг қадриятли асосларини ўзлаштириш бўйича шахснинг нутқий ривож ва ўз-ўзини ривожлантириш борасидаги ижодий имкониятлари, ўқувчининг фаол фаолияти ётади. Ушбу даражадаги таълим олишнинг муваффақияти аввалги босқичга назар ташлаш ва кейингисига мўлжал олганликка боғлиқ. Замонавий таълимдаги тенденция олинган билимлар ҳажминигина эмас, балки таълимнинг турли хил компонентларини билиб олиш учун ривожлантирувчи асоснинг ўзига ҳам боғлиқдир» [2]. «Бу борада айна ўқувчининг ҳар қандай тил фактларида, хусусан, синтактик фактларда аксар хилма-хил маъно оттенкаларини кўра олиш қобилиятига таяниш катта роль ўйнайдик, шу туфайли тил орқали мулоқоти орқали ифодаланаётган фикрларнинг ҳаракатчан манзараси жонли ва асл бўла боради» [3]. Лекин ушбу фикрларда олинган билимлар ҳақида гапириладию, бу билимларнинг нималардан иборат эканлиги аниқ айтилмайди.

Тил соҳасидаги компетентлилик нутқийгина эмас, моҳиятан тилнинг қонун-қоидалари билан боғлиқ интеллектуал (ақлий) ривожланишни ўзида мужассамлаштиради. М.П.Целикова бу ҳақда шундай ёзади: «Интеллектуал ривожланиш билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланишидангина эмас, балки боланинг назарий тафаккурини камол топтиришдан, индивидуал (ментал) ақлий тажрибасини бойтишдан, умумўқув компетенцияларини шакллантиришдан ҳам иборат» [4].

Кўринадики, М.П.Целикова компетенция ва компетентлиликни она тилига доир билимларни эгаллаш, тил фактларини, уларнинг турфв маъноларини ўрганиш ва қўллай олган ҳолда нутқ ўстириш, ўқувчининг интеллетуал (ақлий) фаолиятини фаоллаштириш билан боғлайди. Бундай компетенция ва компетентлилик шахснинг ўзи учунгина эмас, ёнверигадагилар учун ҳам ёрдами тегадиган даражани назарда тутяди, Тил шахснинг ўзи учунгина эгалланса, яъни саводли гапирадиган, саводли ёзадиган, ўқиш ёки тинглаш орқали саводли равишда ахборот ола одладигван даража учун эса амалий эгалланадиган кўникма ва малакаларнинг ўзи кифоя қилади..

Ривоятлардан бирида ҳикоя қилинишича, бир одам балиқ овлаб ўтирган балиқчининг олдига бориб, бир-иккита тутган балиғидан беришни илтимос қилади. Балиқчи ўйлайди: бир-иикита балиқ берсам, уни еб бўлгандан кейин бирор балиқчининг олдига келиб, балиқ сўрайди, агар қармоқ берсам, у ўзи балиқ тутиб еяверади, лекин қармоқ сув остидаги илдизлардан бирига илиниб қолса, ип узилиб, қармоқ шу ерда қолади, агар мен бу кишига қармоқ ясашни ўргатсам, у ҳар қандай вазиятда балиқ овлай беради. Шу мулоҳаза билан у балиқ сўраб келган кишига қармоқ ясашни ўргатган экан. Тил соҳасида ҳам шундай ҳолат кузатилади. Ўқитуучи ёзяман деган ўқувчига ёзаявман деб, яъни а қўшиб талаффуз қилгин деб маслаҳат беради. Кейинги сафар ўқувчи ёзаявман деб ёзганда, а қўшмасдан ёзгин деб тушунтиради. Ўқувчи ўқитувчининг бир-бирига зид икки хил маслаҳат берганига ҳайрон бўлиб юради, холос. Бу вазиятда ўқувчида билим етишмаган бўлади. Агар ўқитувчи ўқувчига а қўшиб талаффуз қил деганда, талаффузда а қўшиб айтилади, ёзувда қўшмасдан ёзилади, деса, ўқувчи ўзи учун керак бўлган қоидани осон бўлгани учун ёдламасдан, машқлар ёрдамида мустақамламасдан, бир умрга эслаб қолади. Ушбу вазиятда ўқувчи билимга эга бўлиб, тил амалини онгли равишда бажаради. У бошқаларга ҳам тушунтириш лаёқатини қўлга киритади.

Хуллас, амалий фаолиятда кимдир тилнинг бирор соҳаси бўйича компетентли (лаёқатли) бўлса, у маслаҳат сўраган одамга ёрдам бера олади. Бирор киши бирор мутахассиснинг олдига бориб, ундан маслаҳат олмоқчи бўлса, уни билган одамлардан шу мутахассис маслаҳат бера олиш-олмаслигини сўрайди. Улар ўша мутахассис сен сўраётган масалада компетентли эмас ёки компетентли деб айтиши мумкин. Бу даражадаги компетентлилик ижтимоий аҳамият касб этади. Лекин мактаб она тили таълимида тилни эгаллашнинг қайси даражаси назарда тутилаётгани аниқ эмас.

«Методика преподавания русского языка в школе» номли дарсликда куйидаги мазмундаги изоҳ берилади: «Ўқувчиларнинг тил ва нутқ

ҳақидаги билимларда компетентлиги тилнинг (унинг фонетикаси, лексикаси, сўз ясалиши, морфология ва синтаксисининг) ва нутқнинг (унинг матний асоси, услуб турларива фикр баён қилишнинг ташкил этиш типларининг) барча томонлари, иккала оғзаки ва ёзма шакллари, адабий тил меъёрларини ўрганиш натижасида таъминланади. Булар ҳаммаси, уларни ўзлаштиришнинг етарлича пухталиги ўқувчиларга тилдан ўз нутқида онгли равишда фойдаланишни, тилни мулоқот воситаси сифатида қўллашда ўз-ўзини назорат қилиш учун асосни таъминлаб беради» [5]. Дарсликда компетенцияга берилган тавсифдан ҳам маълум бўладики, ўқувчилар она тилининг барча сатҳларини элементар ўрганишлари керак.

М.П.Целикованинг таъкидлашича, компетенцияга берилган тавсифлар орасида Т.М. Балихинанинг қуйидаги тавсифига эътиборни қаратади: биринчидан, билим ва малакаларни эгаллаш савияси, сифати, тўлиқлиги, чуқурлиги; иккинчидан, билим ва малакаларнинг кўлами (диапазони), кенглиги, системалилиги, анланганлиги; учинчидан, билим ва малакалардан стандарт ва ностандирт вариатив вазиятларда фойдаланишга қодирлик; технология ҳамда фаолиятни ташкил этишда тез мослаша билишлик – компетенциянинг оперативлиги, қайишқоқлиги; тўртинчидан, ўз фаолиятини ва атрофидагиларнинг фаолитини рационал ташкил қила олишлик ва режалаштира билишлик компетенциянинг жиддий аломатларидир [6]. Ушбу тавсифда «рационально организовать и планировать свою деятельность и деятельность окружающих» деган ифода шуни англатадики, ўқувчиларда шаклландиган компетенция фақат унинг ўзи учун эмас, балки атрофидагилар учун ҳам хизмат қилиши керак. Бошқача айтганда, билимларни компетенция даражасида эгаллаган ўқувчи атрофидагиларга зарур пайтларда ўз маслаҳати билан ёрдам бера олади, хатоларини кўрсатиб, тегишли қонидани айтиб, хатосини тузатишга ундайди.

Демак, компетенция она тилини ўрганиш жараёнида ўқувчининг ўзи учунгина шаклландиган билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси эмас, балки ўзининг ва ўзгаларнинг саводхонлиги, яъни оммавий саводхонлик учун хизмат қиладиган воситадир. Бундай таърифда юқори даража аниқ ифода топади. Компетенцияни олган билим, кўникма ва малакалари асосида бирор фаолиятни бажариш, бошқариш, тўғри йўлга қўйиш, шу орқали ижтимоий тил маданиятини кўтаришга хизмат қилиш лаёқати, деб таърифлаш мумкин.

Хуллас, методик адабиётларда компетенция ва компетентлилик асосан билим, кўникма ва малакаларни онгли равишда эгаллаш йўсинлари, мўлжаллари, даражалари баён қилинар экан, бу фикрлар қанчалик ҳар хил талқинга эга бўлмасин, тилнинг қонун-қоиаларини

Ўрганиш зарур деган хулоса чиқаришга имкон беради.

АДАБИЁТЛАР

10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Иккинчи жилд. Е – М. Тузатилган 2-нашри. Тошкент: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2020. – 396-бет.

11. Целикова М.П. Развитие аналитических способностей учащихся при изучении синтаксиса в условиях непрерывного образования: Автореферат дисс. ... доктора педагогических наук – М.: 2011. – С. 3. <http://dissertation2.narod.ru/avtoreferats>

12. Целикова М.П. Развитие аналитических способностей учащихся при изучении синтаксиса в условиях непрерывного образования: Автореферат дисс. ... доктора педагогических наук – М.: 2011. – С. 6-7. <http://dissertation2.narod.ru/avtoreferats>

13. Целикова М.П. Развитие аналитических способностей учащихся при изучении синтаксиса в условиях непрерывного образования: Автореферат дисс. ... доктора педагогических наук – М.: 2011. – С. 6.

5. Методика преподавания русского языка в школе: Учебник для студ. высш. учеб. заведений / М.Т.Баранов, Н.А.Ипполитова, Т.А.Ладыженская, М.Р.Львов. Под ред. М.Т.Баранова. – М.: Издательский центр «Академия», – С. 23.

7. Целикова М.П. Развитие аналитических способностей учащихся при изучении синтаксиса в условиях непрерывного образования: Автореферат дисс. ... доктора педагогических наук – М.: 2011. – С.22.